

ЕКСПРЕСИВИЗМИТЕ КАТО РЕТОРИЧНО СРЕДСТВО В ПУБЛИЧНАТА РЕЧ¹

DILYANA DENCHEVA

Sofia University of St Kliment Ohridski

EXPRESSIVE UNITS AS A RHETORIC MEANS IN PUBLIC SPEECH. The aim of the study is to establish which language units in Bulgarian could be defined as expressive and what is their frequency and function in public speech. The source material for the study was excerpted mainly from national TV and radio programs during the years 2018–2021. The analysis reveals that the most frequent expressive units in the contemporary Bulgarian public language are phrases, metaphors and words of Turkish origin. Their function in public speech is mainly rhetoric, with several examples of poetic meanings resulting in occasional metaphors and creative innovations. The paper concludes with the discussion of the socio-cultural reasons behind the specifics of contemporary Bulgarian expressive units.

Keywords: expression, public speech, phrases, metaphors, words of Turkish origin, Bulgarian language

Съдбата на експресивността, от гледна точка на нейната теоретизация, накратко, но систематизирано е описана от Р. Гжегорчикова в статията ѝ *Семантична структура на експресивните единици* (Grzegorzczukowa 1978). В нея авторката обединява в няколко групи теоретичните подходи към експресията и експресивността. Първата група е представлявана от теорията на Л. Йелмслев, която разбира експресията като план на изразяване и която Гжегорчикова предлага да *оставим настрана*². Във втората група авторката вметва разбирането на К. Бюлер за експресивната функция на

1 Подготовка и издаването на настоящата публикация се осъществяват благодарение на специалната подкрепа на Националния проект *Медиите, образованието и политиката: национални и европейски измерения на езиковата култура в публичната реч* с ръководител доц. д-р Владислав Миланов от Софийския университет и финансиран от Фонда за научни изследвания към Министерството на образованието и науката (№ КПо6-ОПРо5/4 от 17.12.2018 г.).

2 Подобен е и подходът на Т. Скубаланка, според която от самото начало трябва да се изключат възгледите на Л. Йелмслев, който разбира експресивността като фонемична реализация на езика, за разлика от повечето автори, които използват този термин (Skubalanka 1972: 124).

езика (според нея всеки текст има за задача да характеризира своя автор), като я намира за доста обща. Под трети знаменател Р. Гжегорчикова привежда третирането на експресията и експресивността като характеристика на определен вид текстове, чиято главна функция не е предаването на информация, а изразяването на емоционалното състояние на автора и предизвикване на аналогично състояние у слушателя. При такива текстове съществува тясна връзка между експресивната и импресивната функция на езика и всяка неутрална дума може да стане експресивна, ако послужи за израз на авторовите чувства. Накратко: начините за изразяване на емоции са текстови: с помощта на формата и съдържанието на текста. Най-тясно е схващането за експресията и експресивността, изложено в четвъртата група. Според него експресията представлява експлицитно или имплицитно вербализиране на различни емоционални състояния на автора с помощта на специални системни езикови средства – както лексикални, така и морфологични. По-нататък Р. Гжегорчикова групира тези езикови средства по следния начин: 1. Специални лексеми / изрази, които изразяват радост, съжаление и под. (*жалко, за щастие*); 2. Словообразователни морфеми, изразяващи емоции (напр. образуващи деминутиви); 3. Лексеми, при които емоцията е семантичен компонент (*идиот, вресня, клика*). Р. Гжегорчикова подчертава, че към тази група спада огромно количество лексеми, които съдържат скрита естетична или морална оценка, съпътствана от неодобрение; 4. Лексеми, които не изразяват отношение към конкретния референт, а към екстралингвистичната действителност, напр. *мангизи, мърша* (вм. *месо*)¹ и под. Характерни са за общуването на младите хора, които обичат да демонстрират небрежно и дори цинично отношение към света.

В настоящия текст, на базата на разработката на Р. Гжегорчикова, както и въз основа на други трудове и мненията, изказани в тях (Boyadzhiev 2011, Mokienko 1989, Wierzbicka 1968, Wolinska по Rejter 2006, Markowski 2012, Skubalanka 1972), очертавам следното разбиране на експресията и експресивността:

1. Експресията представлява вербализация на емоцията на адресанта. Експресията е езикова операция, а експресивността е резултат от нея;
2. Експресивността е семантична категория, а експресивна е тази лексика, чрез която се засилва изобразителността на речта и се увеличава въздействащата сила на казаното;
3. Експресивността има следните семантични характеристики (според Т. Скубаланка *изразители*): *интензивност, образност, емоционалност, оценъчност*;
4. Експресивността е една от характеристиките на разговорния стил.

1 Представените примери са типични за българския език. Оригиналните са *wóda, dycha, mięcho* и под.

Задачата, която си поставям, е да установя как експресивните езикови единици, наричани по-нататък *експресивизми*, функционират в публичната реч (която се вмества в рамките на *официалната книжовна разговорна реч*). Поради ограниченията в обема на статията, обектът на изследването е стеснен до третата подгрупа, очертана от Р. Гжегорчикова, т.е. до единиците с експресия, която е компонент от семантиката им.

В зависимост от комуникативната ситуация в подгрупата могат да се очертаят два типа единици: а) с експлицирана оценъчност и отношение, които говорещият се стреми да предаде или внуши на слушателя, и б) с експлицирана оценъчност и отношение, които имат за цел да предизвикат съвсем различни емоции у адресата. Ярък пример за втория тип са обидите, които функционират в модусите *Мисля, че...* и *Чувствам по този повод...*¹ (Wiatrowski 2010), а комуникативната им цел е да предизвикат огорчение, чувство за унижение и под. Значението на комуникативната ситуация е подчертано от Ст. Димитрова при анализа на изразяването на отрицателни емоции. Според нея изреченията *Ти си безнравствен* и *Той е безнравствен* имат съвсем различни комуникативни цели: в първия случай оскърбление, във втория – само оценъчна констатация (Dimitrova 2009: 98). Експресивизмите, предизвикващи у адресата чувство, различно от това на говорещия, се изключват от обсега на настоящото изследване, тъй като са обект, достатъчен за отделно проучване.

Друга класификация на лексемите, приемани за експресивни, предлага Я. Зима (цит. по Grabias 1978: 113), като неговата подялба се основава на три вида експресивност: инхерентна, адхерентна и контекстова. Инхерентната е интегрална част от знака и се проявява без контекст, напр. при деминутивите. Адхерентната е свързана с промяната на значението (напр. метафоричната употреба) и се приема от автора за характеристика, намираща се на етап на лексикализация. Контекстовата експресивност се отнася до думи, които са по природа неутрални, но в определен контекст придобиват експресивни характеристики. Изложената класификация също е приложена към единиците, които са обект на изследването.

Събирането на необходимия емпиричен материал протече основно в периода на бурна политическа активност през 2021 г. – парламентарни избори, служебни правителства, кратки мандати на Народното събрание, нови политически субекти, силни политически страсти. Записвани бяха главно анализи и изказвания на политолози,

1 Въз основа на предложени от А. Вежицка и Ст. Грабяс модуси, А. Вятровски разглежда пейоративите в експликативни схеми, съдържащи емоционални компоненти, напр. *идиот*: 1) *мисля, че е глупав*; 2) *изпитвам по този повод отрицателни емоции* (Wiatrowski 2010: 167).

политици и журналисти. За източник послужиха телевизионни предавания, предимно политически, а също и интервюта, публикувани в националните медии, както и отделни постове в социалните мрежи, които определям като типичен пример за *вторична устност*¹. Прегледани бяха и по-стари източници, основно интервюта с публични личности.

Анализът на емпиричния материал показва², че в публичната реч като експресивизми от третата подгрупа, обособена от Р. Гжегорчикова, т.е. с експресия, вградена в семантиката, с висока честотност функционират фразеологизмите, метафорите и турцизмите. Въпреки че това са единици от различен порядък, присъщата им експресивност не само ги подвежда под общ знаменател, но им присъжда и еднакви функции. В следващите фрагменти от статията са представени техните профили именно от гледна точка на експресивността, след което са обсъдени функциите им в публичната реч.

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Експресивността е една от устойчивите характеристики на фразеологичните единици. Това мнение се застъпва от редица наши и чужди изследователи (вж. Kyuvlieva-Mishaykova 1986, Mokienko 1989: 123, Nicheva 1987), към които се присъединявам, въз основа на което причислявам фразеологизмите към единиците с инхерентна експресивност.

К. Ничева смята, че експресивността на фразеологичните единици се дължи на интензивността на дадено действие или качество, която може да се изрази в много високата или много ниска степен в проявата на нещо (Nicheva 1987: 127). Като друга причина, допринасяща за голямата експресивност на фразеологизмите, К. Ничева посочва тяхната образност, получена чрез използването на специалните изобразителни средства на езика (тропи и др.) при създаване на значенията им (Nicheva 1987: 128). В. М. Мокиенко също смята образността и експресивността за неотменими характеристики на фразеологизмите, вижда връзка между тях и смята, че образността е едно от средствата за създаване на експресивността (Mokienko 1989: 123). Смята също, че експресивността на фразеологизма се поражда от напрежението между прякото и преносното значение на съчетанието. В. Кювлиева-Мишайкова предлага разделяне на фразеологизмите според степента на тяхната експресивност и характера

1 Понятие на В. Онг, въведено в България от И. Ликоманова (Likomanova 2005).

2 Корпусът от събрани изказвания дава възможност дори да се очертаят идиолектите на някои публични личности и може да послужи за основа на друго изследване.

на емоционалната им оцветеност, като в класификацията ѝ изцяло липсва група на неекспресивните фразеологизми (Kyuvlieva-Mishaykova 1986: 64).

Приемам, че интензивността на признака, заключен във фразеологизма, е фактор за неговата експресивност. Редица фразеологизми притежават *семантична надбавка* (използвам понятието като вариант на понятието *семантичен остатък*, дефинирано от В. П. Жуков: *пушкой не пробьешь* не означава *просто много*, а *изключително много* (Zhukov 1978: 20), която увеличава степента на наситеност на признака.

Приемам също, че вътрешната форма, образът, заключен във фразеологичния израз, имат значение за неговата експресивност. Тази образ може да отразява когнитивния опит на човечеството или да възстановява цели ситуации заедно със съпътстващите ги емоции. Например вътрешната форма на фразеологизма *хващаме се за гушите* възпроизвежда сцена на агресия, на физическа разправа, придружена от силен гняв; *поставям / приковавам на позорния стълб* възпроизвежда действие, което има наказателен характер, част от което е публичното порицание, опозоряване и унижение; *(воденичен) камък съм на шията / врата на някого* отразява много реалистично непосилността на товара. Запазеният образ изпълнява ролята на доказателство, на своеобразно позоваване, разбира се, когато това се отнася до случаи, при които мотивиращият образ съвпада с образа, възприеман в синхронен план¹.

Не всички фразеологизми обаче са със запазена вътрешна форма. В редица от тях образът е замъглен и неясен. Някои фразеолози обвързват експресивността с яркостта на образа; например, следвайки тезата на Мокиенко за връзката между образността и експресивността, К. Ничева извежда заключението, че фразеологичните единици със затъмнена вътрешна форма са по-слабо експресивни (Nicheva 1987: 106). Това твърдение би могло да се подложи на съмнение. Редица фразеологизми с нечетлива вътрешна форма продължават да са силно експресивни въпреки тази нечетливост, напр. *врели-некипели, дрън-дрън ярина, бабината ти трънкина* и под. Причина за това е фактът, че се съпътстват от здраво закрепена оценъчност и стабилизирано отношение. И трите цитирани по-горе единици видимо се ситуират в опростената формула *глупаво – умно*, поставят действието в ниската част на оценъчната скала и съдържат категорично неодобрително и пренебрежително отношение.

При фразеологизмите с неясна вътрешна форма експресивността може да е производна на явлението *непълна десемантизация на компонентите* и на съхранения

1 За връзката *мотивация – вътрешна форма – образ* вж. повече в *Българска фразеология* (Kaldieva-Zaharieva 2013: 189).

им конотативен потенциал. Например компонентите *камък*, *мед* и *сърце*, които се съдържат в примерите *камък ми падна от сърцето*, *мед ми капна на сърцето*, *мед ми капе от устата* са с много силни конотации, които участват в изграждането на фразеологичното значение и които пренасят в него своята емоционално-оценъчна стойност.

Фразеологизмите, ексцерпирани в рамките на настоящото изследване, са употребени както канонично, т.е. съгласно фразеологичната норма, така и иновативно, т.е. подложени на модифициращи операции. Предлагам избрана част от събраните примери:

Канонични фразеологизми

Днешният ден е много показателен – трагедия за управляващата коалиция, не могат да си съберат хората, *хванали са се за гушите*. Да си отиват! (Р. Гечев, 02.11.2018, коментар пред медиите в НС)

Възелът се затяга. (Г. Лозанов, 11.08.2021, *Новият парламент*, bTV)

В парламента трябва да има хора *с всичкия си*. (Н. Михайлов, 12.08.2021, *Тази сутрин*, bTV)

Не можете да предлагате Антоанета Стефанова и Николай Василев и после да ги *працате на бунището*. (Г. Любенов, 31.07.2021, *Денят започва*, БНТ)

Въпросът беше замразен, *вдигнат на трупчета*. (Н. Киселова, 06.08.2021, *Преди всички*, БНР)

Бабини деветини и *измишльотини* на хора, които не са специалисти или са популисти. (Николай Василев, *Тази сутрин*, 17.01.2018, bTV)

Модифицирани фразеологизми¹

Той *налива вода в моята теория*. (Л. Стефанов, 11.08.2021, *Новият парламент*, bTV)

Говорил съм с хора *извън лъча на прожектора*. (И. Стамболов-Сула, 11.08.2021, *Новият парламент*, bTV)

Всичките са *овъртолени като свински черва*, да се оправят. (Т. Йорданов, 12.08.2021, коментар пред медиите в НС)

Нека веднъж *да извадим главата от пясъчното дъно*. (К. Костов, 24.07.2021, DW)

МЕТАФОРИ

Според класификацията на Я. Зима, метафорите би следвало да бъдат причислени към единиците с адхерентна експресивност. Твърдението е напълно приемливо, при условие, че се въведат някои уточнения. На първо място от кръга на експресивните метафори трябва да изключим семантичните деривати, които се появяват *inopriae*

¹ В първите три примера наблюдаваме модификациите *замяна на компонент*. Четвъртият е плод на редица операции: а) замяна: *вм. крия – изваждам*; б) добавка: *дъно*; в) транспозиция: *пясък – пясъчен*. За видовете фразеологични иновации вж. St. Bąba, *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1986.

causa¹, т.е., за да запълнят ниша в езика и затова функцията им е чисто називна, напр. *мишка* (компютърна), *риза* (на камина), *кожух* (на двигател). На второ място трябва да се уточни, че както при фразеологизмите, така и при метафорите, степента на експресивност не е еднаква. Например структурната метафора ПАРИТЕ СА ТЕЧНОСТ² е сравнително неутрална, трудно бихме открили експресивност в примерите *средствата изтичат*, *парични потоци* и под. На другия полюс се намират художествените или наричани още артистични, поетични метафори, които извън художествения дискурс предпочитам да наричам *авторски* или *оказионални*.

Приемам, че условие за степента на конвенционализация е яркостта на изходния образ (*source image*) и колкото по-нечетлив е той, толкова по-близо е метафората до своята метафорична смърт (Lakoff 1987). Както при фразеологизмите, така и при метафорите изходният образ може да обуславя експресивността, защото той се отпечатва, дали с единични семи, дали с придружаващите го конотации, върху новото метафорично значение. Този фактор обаче не е абсолютен и експресивността не бива категорично да се обвързва със степента на конвенционализация, т.е. с жизнеността на образа, като в резултат на това се извежда заключение, че колкото по-ярък е образът, толкова по-експресивна е метафората. Най-убедителният пример за това са някои обидни метафори, при които неодобрението и негативната оценка са силно изразени, без обаче изходният образ да е ярък във всичките. В българския език има редица метафори, чийто изходен образ е напълно неясен за някои езикови потребители, като напр. *чукундур*, *тулуп*, *дропла*, *тюфлек*, но това по никакъв начин не намалява тяхната експресивност. Твърдението е резултат на анкета, проведена за нуждите на друго изследване. В нея респондентите бяха помолени да дефинират 20 лексеми, като при седем от тях дефинициите съдържаха метафоричното, а не буквалното значение, т.е. наблюдава се придвижване към метафоричната смърт. Този тип метафори е редно да бъдат причислени към единиците с инхерентна експресивност, защото при тях метафоричната употреба не се осъзнава, единиците примарно се осъзнават като думи, използвани за изразяване на отношение и оценка.

Не подлежи на оспорване фактът, че публичната реч, особено в нейния политически дискурс, е наситена с метафори. Изследванията в тази област растат лавинообразно, като особено силен е фокусът върху политическата метафора. Примерите, събрани за целите на настоящото изследване, спадат както към конвенционалните,

1 Вж. статията *Katachreza „inopiae causa“ czyli metafora językowa* в книгата на Тереса Добжинска *Mówiąc przenośnie* (Dobrzynska 1994).

2 В духа на теорията на концептуалната метафора на Дж. Лейкф и М. Джонсън (Lakoff & Johnson 2003).

така и към официалните метафори, а езиковата мода и езиковият шаблон допринасят за наситеността на изказванията с клишета (*чадър, бухалка, задкулисие, дългата ръка на някого, яхвам протеста и под.*).

Конвенционални метафори

Скопие си прибра от масата за преговори и малкото *трохи*, които бяха хвърлили там.

(А. Джамбазки, 30. 07. 2021, ФБ)

Под *дъното* има *дъно* и българските *дъна* са безконечни. (Н. Михайлов, 12. 08. 2021, *Тази сутрин*, bTV)

Голям страх тресе *кочината* на задкулисието. (П. Илиев, 09.08.2021, *Здравей, България*, Нова тв)

Още миналата седмица *замразихме* проекта за правителствения комплекс. (К. Петков, 04.08.2021, брифинг на МИ)

Самозабравили са се тези хора начело с Борисов и тази *коHORTa* от специалните служби.

(А. Атанасов, 20.05.2021, в-к *Дневник*)

В тази група попадат и едва ли не неизбежните вече за политическия дискурс метафори **ПОЛИТИКАТА Е ТЕАТЪР, ПОЛИТИКАТА Е ВОЙНА, ПАРТИИТЕ СА СЕМЕЙСТВО:**

Да видим сценаристите каква *гротеска* ще сервираат. (Хр. Иванов, 10.08.2021, *Лице в лице*, bTV)

Отговорността е на парламентарните *актьори*. (С. Велева, 11.08.2021, *Новият парламент*, bTV)

Това е тотален *фарс*. Опитват се да правят *театър*, а се получава *пиеска*. (Вл. Сиркаров, 11.08.2021, bTV)

Това, което се разигра, е *нископробен театър*. (Н. Михайлов, 12. 08. 2021, *Тази сутрин*, bTV)

Тя е една изключително амбициозна жена, невероятна *политическа актриса*. Последната ѝ *роля* е на оня лидер, който е ликвидирал тази партия, и съм убеден, че с тази *роля* ще се справи блестящо. (С. Гърневски, 09.02.2020, БНТ)

Знае се много добре в обществото кои са *кукловодителите* (те живеят на Запад) и кои са изпълнителите. (ген. Шивиков, 01.07.2021, интервю за *Novini.store*)

Ние тогава поставихме началото на *общия фронт* срещу ГЕРБ. (Н. Хаджигенов, 17.09.2020, DW)

Не виждам кой експерт ще поеме да излезе на една *стрелкова площадка*. (К. Велчев, 02.08.2021, *Тази сутрин*, bTV)

Това не е *битка* между двама политици за власт. Това е *битката* на народа на България срещу мафията! И тя ще бъде *спечелена* от народа, тоест от Румен Радев. (ген. Шивиков, 01.07.2021, интервю за *Novini.store*)

Всеки един ден в повече на власт на тази *хунта* е пагубен за Отечеството. (ген. Шивиков, 01.07.2021, интервю за *Novini.store*)

Авторски, официални метафори

Аз неслучайно тогава казах, че Манолова е *крива щанга*, че това е неподходящият инструмент за целта, но е единственият, който имаме. (Н. Хаджигенов, 17.09.2020, DW)

Политиката на ИТН е поредно *чупене на ръце*. (К. Велчев, 02.08.2021, *Тази сутрин*, bTV)

Ако използваме метафората *детска градина*, кой *счупи играчките* и кой ще плаща сметката накрая. (Б. Гавазова, 12.08.2021, *Тази сутрин*, bTV)

В тази група не липсва и употребата на сентенционални метафори, напр.:

Всички искат да се оженят, но никой не иска да подпише брак. (Б. Попиванов, 30.07.2021, БНТ)

Знаете ли, че 100% от разводите започват с брак? (Ф. Станев, 30.07.2021, bTV)

Това е отчаян опит на тези, които са били дълго на скамейката, да влязат да играят. (И. Стамболов-Сула, 11.08.2021, *Новият парламент*, bTV)

Здравната ни система, както и друг път съм казвал, функционира като лакомо бебе – с огромен апетит и разхлабено дупе. (К. Костов, 24.07.2021, DW)¹

Да вадиш кокоше яйце от патешка трътка е странен български научен метод. (К. Костов, 24.07.2021, DW)

ИТН се превърна в черна кутия, от която изскачат нови и нови зайци. (К. Велчев, 02.08.2021, *Тази сутрин*, bTV)

Именната фраза *черна кутия*, която срещаме в последния пример, функционира и като самостоятелна метафора, най-често използвана от Хр. Иванов и, най-вероятно, въведена от него:

Това е *черна кутия*, която излъчва човек за поста премиер, който не оправдава нашите очаквания. (Хр. Иванов, 31.07.2021, Дарик нюз)

Примерът повдига отново въпроса за интерпретацията на метафората, тъй като е спорна идентичността на изходния образ. Според *Уикипедия* терминът *черна кутия* се използва в осем области: авиацията, електрониката, програмирането, хардуеъра, кибернетиката, невронните мрежи, философията и психологията, фондовия пазар. Възможно е нито една от тях да не е в ролята на изходна концептосфера, а да се има предвид кутията на фокусника, като *правилната* интерпретация съвпада с тази от метафората на К. Велчев за кутията и зайците.

ТУРЦИЗМИ

Специфичният за българския език лексикален пласт на турцизмите е изключително добре проучен както в диахронен, така и в синхронен план. Всеизвестно е, че историческата им съдба е превратна и изпълнена с тласъци и импулси. Проникнали и утвърдили се в българския език по време на дългия период на билингвизъм и диглосия, впоследствие те биват подложени на съзнателна чистка и депрециация, в резултат на

¹ Примерът представлява сравнение, но го прилагам поради голямата му оригиналност и високата метафорична стойност.

която се стига до *системна пейоризация в големи мащаби* (Stamenov 2011: 44). В годините след смяната на системата през 1989 г. турцизмите се завръщат в освободената от политическите белезници преса (вж. Zambova 1999, Stamenov 2011: 348, Krutova-Cvetkova et al. 2013: 158) и дори се превръщат в дистинктивен езиков атрибут на определени теми. Както М. Виденов отбелязва, те задължително присъстват, когато се говори или пише за събития, свързани с Движението за права и свободи (Videnov 2013: 522). Същата тенденция се забелязва и във форумите или социалните мрежи по теми, в които присъстват партиите ДПС, ДОСТ, НПСД¹. Процесът на пейоризация на турцизмите предпоставя тяхната експресивност, което се доказва от присъствието им сред събраните експресивизми. Примерите показват, че те продължават да се използват *по предназначение*, т.е. за принизяване и обезстойностяване, а също и за експлициране на негативното отношение на говорещия:

Това са приказки на аба. (Ал. Йорданов, 31. 07. 2021, БНТ, *Денят започва*)

Възможно е някоя фирма да е *издалаверствала*. ... Но да се твърди така *топтан* за всички, както твърдят, това просто не е вярно. (Ал. Йорданов, 31. 07. 2021, БНТ, *Денят започва*)

Къде? В Бюрото за защита на свидетели, при Гешев. Това е неговата преторианска гвардия. Там ли се събира този *башибозук*? (А. Цонева, 17. 08. 2021, НС)

Декларацията на РСМ е циментиране на *кърсокака*. (А. Джамбазки, 31.07.2021, изявление пред медиите)

Ограничаването на българи с български етнически бекграунд, които имат и второ гражданство, е колхознически напън на *лешперите* и *гьонсуратите* в българската политическа каста да си отмъстят на всички. (коментар във ФБ)

Българската православна църква, *карацисана* от Държавна сигурност – не, мерси! (Н. Хаджигенов, 17.09.2020, интервю за DW)

Бих искал да видим как връх взимат интелигентни хора с ясни позиции и демократично възпитание, които са в състояние да правят промени с институционални средства, без *мурафетите* на един *битпазар*. (О. Минчев, 18.04.2021, Informo.bg)

ФУНКЦИИ НА ЕКСПРЕСИВИЗМИТЕ

Основната цел на използваните експресивизми е реторичната. Не е възможно в рамките на настоящата статия да се обхванат и представят изчерпателен брой възгледи и схващания за реториката и реторичната функция на езика. Въпреки това ще направя опит да очертая една теоретична рамка, приложима в изследването: приемам редица мнения на антични философи, които не се изключват взаимно, а по-скоро се допълват, напр. определението на Горгий, посочено от Квинтилиан (Quintilian 1982: 141), че реториката е сила да се убеждава със слово, както и мнението на самия Квинтилиан,

¹ Вж. моята статия „Турцизмите в българския форум в контекста на етническите партии.“ *Slavica Lodziensia*, no 1 (2017): 137–150 (<https://doi.org/10.18778/2544-1795.01.12>).

че реториката е наука да се говори добре (Quintilian 1982: 146). Особена изразителност съдържа гледището на Аристотел, според когото реториката е способност да откриваме при всеки случай това, което може да убеди, и това не е задача на никое друго изкуство (Aristotle 2013: 50). Авторитетно остава и схващането на Цицерон (цит. по Clark 2003), че трите задачи на ефективния оратор са *docere, delectare, movere* (да информира, да интригува, да вълнува). Напълно споделям и мнението на Д. Кларк, че крайната цел на реториката е персвазията (Clark 2003).

В обзорната си и дълбоко аналитична статия *Силата на реториката или реторика на силата* Ц. Кулевски твърди, позовавайки се също така на Дж. Лайънс, че количеството информация, което носи *съобщението*, нараства пропорционално с увеличаването на количеството неопределеност относно това, какво *съобщение* от всички възможни ще бъде избрано. Колкото по-предсказуема е дадена речева единица, толкова по-малко е *значението*, което тя носи. Кулевски съгласува този принцип с мнението на стилистите, че т.нар. *клишета* и *мъртви метафори* са по-слабо въздействащи, отколкото оригинално конструираната ораторска изява (Kulevski 2015). Естеството на ексцерпираните експресивизми донякъде опровергава това твърдение. Както се вижда от примерите, за постигането на силна експресия се използват преди всичко езикови конструкции, които се придружават от стабилизирани емоционално-оценъчни комплекси: фразеологични единици, конвенционални метафори и турцизми, като най-рядко е присъствието на авторски, оказионални метафори. Експресивността на тези единици е константна, аксиоматична, не подлежи на оспорване в съзнанието на езиковия потребител и изпълнява верифицираща функция. Колкото по-познати и близки са образите или ситуациите, колкото по-категорична и еднозначна е тяхната оценъчност, толкова по-авторитетни са те за непредубедения слушател. При тези единици ключът към кода е общ за говорещия и неговия адресат, което изгражда доверие между тях, а оттам расте и персвазивната сила на използваните единици. Именно затова в публичната реч процъфтяват структурните метафори (като напр. гореспоменатите милитарна, театрална и семейна метафора, а също така и спортната), при които изходната сфера (*source domain*) придава монолитност, системност и организираност на концептуализацията. И тъй като тези метафори са в една или друга степен конвенционализирани, при тях липсва *енигмата на разбирането* (Kronfeld 1980/81: 15) и комуникативният път е прав и кратък.

В случаите, в които метафорите са оригинални и конструирани *ad hoc*, ако образите в тях са добре познати и близки, условието за висока персвазивност е изпълнено. Убедителен пример за това е метафората *Ива Митева е болонка на*

сценаристите, конструирана от Т. Дончева – тя е абсолютно четивна, защото зад нея стои бетонизираната в съзнанието на езиковия човек аксиома, че кучето е вярно. В противния случай, когато метафорите създават интрепретативни трудности, тяхната персвазивна сила намалява. Например метафората на Н. Хаджигенов *Мая Манолова е крива щанга* е с доста неясна мотивация. Кривостта е диференциален признак, а не фабричен дефект на инструмента и това е объркващо за интерпретатора, тъй като компонентът *крив* е силно конотативен, при това с отрицателен знак. В крайна сметка не е ясно каква оценъчност се съдържа в тази метафора и дали кривата щанга е обида или комплимент.

По повод функцията на метафорите в политическия дискурс Т. Добжинска пише: *В политическия дискурс метафората служи главно за убеждаване. Това е особен род убеждаване, което се състои във внушаването на определени оценки* (Dobrzynska 2009: 70). Това твърдение изцяло се вписва в модусите, които А. Вежбицка конструира като типични за семантиката на пропагандата (Wierzbicka 1968: 108):

1. *Знай, че ...*
2. *Мисля, че знаеш, че това е лошо / добро.*

В огромна степен тези модуси са актуални и за турцизмите, чието конкретно значение не винаги е известно на езиковия потребител, но емоционалната им окраска не подлежи на съмнение. Когато ги употребява, говорещият е убеден, че слушателят, също като него, знае каква е стойността на десигната и къде точно е неговото място в общата оценъчна скала.

Що се отнася до фразеологизмите, при много от тях способността да убеждават се състои не само в тяхната инхерентна експресивност, но и в тяхната колоквиалност, хвърляща мост между комуникантите, което с пълна сила важи и за турцизмите.

Специално внимание заслужават и поетичните елементи. В част от приведените примери наблюдаваме акт на творчество, чийто конкретен плод са occasionsните метафори и фразеологичните иновации. Освен че са жест на самоизразяване, на подчертаване на собствената индивидуалност чрез излизане от границите на канона, те са и носители на естетиката, на удоволствието от *ars bene dicendi*. А както твърди Д. Кларк, *жизнеността и емоцията, също както и очарованието на поетичното, са незаменими в постигането на крайната цел на реториката – персвазията. Ораторът трябва да бъде развълнуван (според Квинтилиан) точно както поетът (според Аристотел)* (Clark 2003).

ОБОБЩЕНИЕ

В публичната реч присъствието на експресивизмите от третата подгрупа, обособена от Р. Гжегорчикова (т.е. с експресия, вградена в семантиката), е значително. Сред тях преобладават единиците със стабилизирани оценъчност и отношение – фразеологизми, конвенционални метафори и турцизми, които изпълняват преди всичко реторична функция. Причината за това вероятно се корени в еднозначността на интерпретацията им и аксиоматичността на позицията им в дихотомията *добро / лошо* в съзнанието на езиковия потребител, което осигурява *правилното* декодиране на посланията. Някои от обсъдените типове експресивизми, като фразеологизмите и метафорите, се срещат и в поетична функция, но в този случай фразеологизмите обикновено са модифицирани, а метафорите са ocasiонални. В количествен план обаче се наблюдава значителен превес на конвенционалните форми над индивидуално-авторските употреби.

REFERENCES

- Aristotle 2013:** Aristotle. *Rhetoric*. Transl. by A. Nichev. Sofia: Zahari Stoyanov, 2013. [In Bulgarian: Аристотел. *Реторика*. Прев. Ал. Ничев. София: Захари Стоянов, 2013.]
- Boyadzhiev 2011:** Boyadzhiev, Todor. *Bulgarian Lexicology*. Sofia University Press, 2011. [In Bulgarian: Бояджиев, Тодор. *Българска лексикология*. София: УИ Св. Климент Охридски, 2011.]
- Clark 2003:** Clark, Donald Lemen. *Rhetoric and Poetry in the Renaissance. A Study of Rhetorical Terms in English Renaissance Literary Criticism*. Project Gutenberg EBook, 2003. <https://www.gutenberg.org/files/10140/10140-h/10140-h.htm> (published: 19.11.2003, accessed: 10.10.2021).
- Dimitrova 2009:** Dimitrova, Stefana. *Linguistic Pragmatics*. Sofia: Veles, 2009. [In Bulgarian: Димитрова, Стефана. *Лингвистична прагматика*. София: Велес, 2009.]
- Dobrzynska 1994:** Dobrzyńska, Teresa. *Figuratively Speaking. Studies on the Metaphor*. Warsaw: Institute of Literary Research, 1994. [In Polish: Dobrzyńska, Teresa. *Mówiąc przenośnie. Studia o metaforze*. Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1994.]
- Dobrzynska 2009:** Dobrzyńska, Teresa. "Metaphor in Political Discourse." *Stylistyka*, vol. 18 (2009): 65–84. [In Polish: Dobrzyńska, Teresa. „Metafora w dyskursie politycznym.” *Stylistyka*. 2009, t. 18 (2009): 65–84.]
- Grabias 1978:** Grabias, Stanisław. "The Concept of Expressive Language Sign." In Szymczak, Mieczysław, ed. *Problems of Contemporary Polish Language*: 107–115. Wrocław: Ossolineum, 1978. [In Polish: Grabias, Stanisław. „Pojęcie językowego znaku ekspresywnego.” W: Szymczak, Mieczysław, red. *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*: 107–115. Wrocław: ZNiO, 1978.]
- Grzegorzczkova 1978:** Grzegorzczkova, Renata. "Semantic Structure of Expressive Units." In: Szymczak, Mieczysław, ed. *Problems of Contemporary Polish Language*: 117–123. Wrocław: Ossolineum, 1978. [In Polish: Grzegorzczkova, Renata. „Struktura semantyczna wyrażień

ekspresywnych.” W: Szymczak, Mieczysław, red. *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*: 117–123. Wrocław: ZNiO, 1978.]

- Kaldieva-Zaharieva 2013**: Kaldieva-Zaharieva, Stefana. *Bulgarian Lexicology and Phraseology*. Vol. 2: *Bulgarian Phraseology*. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2013. [In Bulgarian: Калдиева-Захариева, Стефана. *Българска лексикология и фразеология*. Том 2: *Българска фразеология*. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2013.]
- Kronfeld 1980/81**: Kronfeld, Chana. “Novel and Conventional Metaphors: A Matter of Methodology.” *Poetics Today*, vol. 2 (Winter 1980/81): 13–24. <https://www.jstor.org/stable/1772236> (accessed: 02.07.2021).
- Krumova-Cvetkova et al. 2013**: Krumova-Cvetkova, Liliya et al., eds. *Bulgarian Lexicology*. Prof. Marin Drinov BAS Press, 2013. [In Bulgarian: Крумова-Цветова, Лилия и кол., ред. *Българска лексикология*. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2013.]
- Kulevski 2015**: Kulevski, Tzvetan. “The Power of Rhetoric or Rhetoric of Power.” In *Rhetoric and Communications*, no 18 (2015): 349–364. <https://journal.rhetoric.bg/?p=866> (accessed: 10.10.2021). [In Bulgarian: Кулевски, Цветан. „Силата на реториката или реторика на силата (От простота към полиморфизъм на убеждаващото“.) В: *Реторика и комуникации*, бр. 18 (2015): 349–364.]
- Kyuvlieva-Mishaykova 1986**: Kyuvlieva-Mishaykova, Vesa. *Phrases in Bulgarian Language*. Sofia: Balgarski pisatel, 1986. [In Bulgarian: Кювлиева-Мишайкова, Веса. *Фразеологизмите в българския език*. София: Български писател, 1986.]
- Lakoff 1987**: Lakoff, George. “The Death of Dead Metaphor.” *Metaphor and Symbolic Activity*, no 2 (2 / 1987): 1–4. <https://escholarship.org/uc/item/5x48s887> (accessed: 08.07.2021).
- Lakoff & Johnson 2003**: Lakoff, George & Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press, 2003.
- Likomanova 2005**: Likomanova, Iskra. “On Secondary Orality and Literacy: Standard-Colloquialism Relation.” In: Vachkova, Kina, ed. *Standard and Substandard in a Synchronic and Diachronic Sense*: 137–144. Shumen University Press, 2005. [In Bulgarian: Ликоманова, Искра. „За вторичната устност и вторичната писменост: към релацията стандарт : колоквиалност.“ В: *Стандарт и субстандарт – диахронни и синхронни аспекти*: 137–144. Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, 2005.]
- Markowski 2012**: Markowski, Andrzej. *Lectures on Lexicology*. Warsaw: Polish Scientific Publishers, 2012. [In Polish: Markowski, Andrzej. *Wykłady z leksykologii*. Warszawa: PWN, 2012.]
- Mokienko 1989**: Mokienko Valeriy. *Slavic Phraseology*. 2nd ed. (1st ed. 1980). Moscow: Vysshaya shkola, 1989. [In Russian: Мокиенко, Валерий Михайлович. *Славянская фразеология*. 2-е изд. (1-е изд. 1980). Москва: Высшая школа, 1989.]
- Nicheva 1987**: Nicheva, Keti. *Bulgarian Phraseology*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1987. [In Bulgarian: Ничева, Кети. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство, 1987.]
- Quintilian 1982**: Quintilian. *The Orator’s Education*. Transl. by Makariy Portalski. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982. [In Bulgarian: Квинтилиан. *Обучението на оратора*. Прев. Макарий Порталски. София: Наука и изкуство, 1982.]
- Rejter 2006**: Rejter, Artur. *The Expressive Lexis in the History of Polish Language. Cultural and Communicative Contexts of Colloquialism*. Katowice: University of Silesia Press, 2006. [In Polish:

- Rejter, Artur. *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2006.]
- Skubalanka 1972:** Skubalanka, Teresa. "On the Expressiveness of the Language." *Annales UMCS, Sectio F*, vol. 27 (1972): 123–135. [In Polish: Skubalanka, Teresa. „O ekspresywności języka.” *Annales UMCS, Sectio F*, t. 27 (1972): 123–135.]
- Stamenov 2011:** Stamenov, Maxim. *The Fate of Turkish Loan Words in the Bulgarian Language and Culture*. Sofia: Iztok-Zapad, 2011. [In Bulgarian: Стаменов, Максим. *Съдбата на турцизмите в българския език и българската култура*. София: Изток-Запад, 2011.]
- Videnov 2013:** Videnov, Mihail. "Sociolinguistic Problems of the Transition in Bulgaria." *Bulgarian Language and Literature*, book 6 (2013): 519–531. [In Bulgarian: Виденов, Михаил. „Социолингвистични проблеми на прехода в България.” *Български език и литература*, кн. 6 (2013): 519–531.]
- Wiatrowski 2010:** Wiatrowski, Przemyslaw. "Emotive Lexical Expressions in *Przewodnik Katolicki* from the years 1895–2005. Primal Disparaging and Derogatory Words or Expressions (Peiorativa)." In: *Poznań Polish Studies. Linguistic Series*, no 17 (37 / 2010): 163–189. [In Polish: Wiatrowski, Przemyslaw. „Ekspresywizmy leksykalne w *Przewodniku Katolickim* z lat 1895–2005. Peiorativa pierwotne.” *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, no 17 (37 / 2010): 163–189.]
- Wierzbicka 1968:** Wierzbicka, Anna. "Problems of Expression in a Semantic Theory." *Pamiętnik literacki*, no 4 (59 / 1968): 97–119. [In Polish: Wierzbicka, Anna. „Miejsce problematyki ekspresji w teorii semantycznej.” *Pamiętnik Literacki*, nr 4 (59 / 1968): 97–119.]
- Zambova 1999:** Zambova, Antonia. "Lexical Characteristics and Expressive Aims of Contemporary Bulgarian Popular Press." HYPERLINK "<https://bel.azbuki.bg/en/>" *Bulgarian Language and Literature*, no 1 (1999): 3–14. [In Bulgarian: Замбова, Антония. „Лексикални характеристики и експресивни цели на съвременния български популярен печат.” *Български език и литература*, no 1 (1999): 3–14.]
- Zhukov 1978:** Zhukov, Vladimir Petrovich. *Semantics of Phraseological Phrases*. Moscow: Prosveshchenie, 1978. [In Russian: Жуков, Владимир Петрович. *Семантика фразеологических оборотов*. Москва: Просвещение, 1978.]